

De kracht van sport voor LHBTI-stigmatisering en emancipatie

Riek Stienstra Lezing 2018¹

Agnes Elling

Een ingekorte versie van deze tekst is op 23 november 2018 uitgesproken tijdens de startconferentie van de *Alliantie Gelijkspelen 4.0*

Vandaag wil ik een verhaal vertellen, ook al ben ik daar eigenlijk helemaal niet goed in. Een verhaal over de ontwikkelingen in homo-acceptatie in en door sport en kennis daarover. Dat doe ik door middel van een aantal lijnen. Het is deels mijn eigen verhaal, wie ik ben geworden als sporter, lesbo en sportwetenschapper met LHBTI-expertise. Het is ook een verhaal over ontwikkelingen in deelname en ervaringen van LHBTI'ers aan de georganiseerde (wedstrijd)sport en hun ervaringen. Tot slot is het een verhaal van de ontwikkelingen in beleid en onderzoek naar homo- of lhbt-acceptatie in de sport.

Ik wil het niet alleen hebben over feiten en verhalen over de sportdeelname en ervaringen van mensen met een niet-heteroseksuele voorkeur of niet (volledig) biologische mannen en vrouwen. Maar ook over de paradoxen en dilemma's die we individueel, maar ook in beleid en onderzoek kunnen ervaren: welke keuze is moreel juist, strategisch het meest effectief en/of genereert de grootste impact? Hierbij speelt steeds de spanning tussen aanpassing en verzet, tussen meedoen en 'anders' doen en tussen verborgen en zichtbaar zijn.

De sport is een bijzondere maatschappelijke sector die vandaag de dag een centralere rol speelt in de politiek, media en samenleving als geheel dan tijdens mijn jeugd, laat staan dan de decennia daarvoor. Sport is een groot maatschappelijke domein, waar een meerderheid van de samenleving aan deelneemt, deels individueel, maar ook vaak samen met anderen. Bewegen en sport worden in toenemende mate gezien als een belangrijk instrument om maatschappelijke problemen op te lossen. Deze instrumentalisering van sport is niet nieuw, maar krijgt een nieuwe impuls met de decentralisaties in het sociaal domein van landelijke naar lokale verantwoordelijkheden. De sportsector – en met name de verenigingssport – wordt daarbij als belangrijke én 'voordelige' 'bondgenoot' gezien om de gezondheid, het algemeen welzijn en de maatschappelijke participatie en integratie van zogenoemde 'kwetsbare' groepen te bevorderen. Daarbij gaat het met name om jeugdzorg, ouderen, mensen met beperkingen, statushouders en mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Er is een groot geloof in de positieve werking of de 'maatschappelijke kracht' van sport, zoals ook benoemd in het recente Nationaal Sportakkoord.

Ook LHBTI'ers vormen ten dele nog zo'n maatschappelijk kwetsbare groep, zeker als ze ook tot een van de voornoemde groepen behoren, zoals homoseksuele statushouders. Behalve op individuele succesverhalen, zijn algemene claims en populistische retoriek van tegenwoordig, over de bijdrage van sport aan respect, acceptatie en integratie veelal beperkt empirisch onderbouwd en worden ze

¹ Riek Stienstra was tot 2002 directeur van stichting Schorer voor hulpverlening aan homoseksuele mannen en lesbische vrouwen en overleed in 2007. Ter nagedachtenis aan Stienstra en haar gedachtegoed, bedachten medewerkers de Riek Stienstra Lezing die vanaf 2009 jaarlijks plaats vindt.

eenzijdig belicht. Om enig tegenwicht te bieden, vraag ik regelmatig welke mannen 'respect' voor homo's hebben geleerd op het voetbalveld. Ik onderschrijf absoluut dat de maatschappelijke kracht van sport groot is, maar deze is als het gaat om lhbt-integratie zeker niet louter positief. In het recente Nationaal Sportakkoord is gelukkig ook weer expliciet aandacht voor het wegnemen van belemmeringen om te sporten, onder meer naar seksuele voorkeur, waaraan de Alliantie Gelijkspele 4.0 haar steentje mag bijdragen. Maar nu eerst terug naar enkele persoonlijke ervaringen in de sport als meisje en openlijk lesbische vrouw; die waren hoofdzakelijk positief.

Sportlesbobio

Sport speelde van jongs af aan een belangrijke rol in mijn leven, ook al kreeg het nooit absolute prioriteit: ik ben nooit topsporter geweest. Rond mijn tiende jaar werd ik geselecteerd voor de selectietraining (keurgroep) van mijn gymnastiekvereniging TGAV in Ter Apel, het onderste puntje van de provincie Groningen. Het hoogtepunt van mijn turncarrière was een eerste plaats bij de voorrondes van Drentse kampioenschappen en deelname aan de Jeugd Olympische Dagen in Groningen, waar ik een flikflak en salto op de balk deed, maar er wel af viel. Ik was ook trots toen ik voor het eerst van mijn leven een staartje had, zoals eigenlijk alle (top)turnsters.

Na een meervoudige schouderdislocatie stopte ik noodgedwongen en stapte over naar atletiekvereniging De Sperwers in Emmen. Daar deed ik niet alleen snel mee op het hoogste nationale niveau bij de jeugd, maar werd ik ook voor het eerst verliefd op een meisje: de snelste sprintster van de club. Dat vertelde ik haar pas enkele jaren later. In mijn au pair-jaar in Engeland deed ik aan atletiek, maar zette ook mijn eerste schreden in het homo-lesbische culturele uitgaansleven, onder andere in het theater – zoals het gaysprookje *'The real true story of Cinderella'*, lesbische praatgroepen en bars.

Bij terugkomst ging ik studeren in Amsterdam, combineerde ik atletiek en lesbisch nachtleven (waaronder bijna 15 jaar achter de bar op de vrouwenavonden in COC Amsterdam) en was overal openlijk lesbisch. Mijn studie bewegingswetenschappen bleek opvallend veel lesbische vrouwen te trekken. Na nog een schouderdislocatie en aansluitende operatie besloot ik eens een andere sport te proberen. Ik werd lid van de homolesbische volleybalvereniging Netzo en deed daarnaast aan karate in regulier georganiseerd verband. Meteen het eerste jaar, in 1990 ging ik met Netzo naar de Gay Games in Vancouver. Ik was toen 21 jaar en het was een zeer indrukwekkende belevenis om met zoveel vrouwen sport en lesbisch zijn te vieren. Na enkele jaren ging ik terug naar de atletiek en deed daarnaast met onze officieuze studentensportgroep 'Gewoon Lekker Ballen' mee aan diverse voetbal- en volleybaltoernooien. Tot begin 30 deed ik – om een finaleplaats - mee aan de NK atletiek op de 400 meter horden. In 2004 had ik drie dagen het Nederlands record 400 meter horden voor 35-plus op mijn naam.

Tijdens het atletiekevenement van de Eurogames in Berlijn in 1996 ontmoette ik voormalig Nederlands kampioen hoogspringen Erik Rollenberg en sprinter Pierre Perigault Monte die mij vroegen of ik deel wilde uitmaken van de organisatiegroep voor de atletiek voor de Gay Games in Amsterdam in 1998. Dat evenement was een unieke belevenis, waarin ik volledig ondergedompeld was, omdat ik niet alleen het atletiekevenement organiseerde en zelf meedeed, maar ook het vrouwenfeest in het COC organiseerde en een half Berlijns voetbalteam in huis had. Hoewel we al vanaf 1997 regelmatig trainingen organiseerden, werd Dutch Gay & Lesbian Athletics een jaar na de Gay Games een officiële atletiekvereniging, waar ik ook enkele jaren training gaf, bestuurslid was en het ledenblad verzorgde. Naast een jarenlang dubbellidmaatschap van een reguliere atletiekclub (Phanos) en DGLA, bleef ik bij het bereiken van de mastersleeftijd alleen lid van DGLA, een club die al jarenlang met een mannen- en vrouwenteam meedoet aan de reguliere masterscompetitie voor 35-plussers.

Sinds 2011 en 2014 heb ik ook de zorg voor kinderen wat mijn actieve sportbeoefening niet ten goede kwam. Op de atletiekbaan kwam ik al niet veel meer en zeker vanaf mijn verhuizing van Amsterdam naar Cothen, nu iets meer dan een jaar geleden, ben ik slechts slapend lid van DGLA, maar loop wel regelmatig een rondje in mijn mooie nieuwe woonomgeving. Mijn vijftigste jaar nadert nu met rasse schreden en dat betekent dat de thematiek rondom gender, seksuele voorkeur en sport ook al meer dan 25 jaar onderdeel is van mijn interesses en expertise als sportonderzoeker.

Ik ben geen LHBTI-wetenschapper, maar in de eerste plaats sportwetenschapper, of beter sportsocioloog. Zowel in Nederland als in het buitenland worden kwesties rondom discriminatie en integratie in de sport naar gender of seksuele voorkeur in de sport vooral door sportwetenschappers geagendeerd en onderzocht en niet of nauwelijks door academici vanuit gender- of homostudies. De eerste Nederlandse studie in opdracht van de overheid (ministerie van WVC) naar discriminatie in de sport werd overigens wel uitgevoerd vanuit homostudies aan de Universiteit van Amsterdam. In 1994 verscheen 'Als ze maar niet provoceren' van Gert Hekma. Aan dat onderzoek dat zowel kwantitatief als kwalitatief van aard was, deed ik destijds mee als respondent. Mijn studie bewegingswetenschappen rondde ik ook in 1994 af, met een sportfilosofische scriptie, getiteld '*Gender & sport: symbolen, normen en waarden rondom lichamelijke en seksualiteit.*' Bijna tien jaar later – na mijn promotie in 2002 - was ik betrokken bij de tweede studie naar sport en homoseksualiteit in opdracht van de overheid, die werd uitgevoerd door het Mulier Instituut onder leiding van Jan Janssens: 'Het gaat om de sport'.

Homosportactivisme, beleid en onderzoek naar homo-acceptatie in de sport

De eerste aandacht voor homo-acceptatie in de sport ontstond in het kielzog van de bredere homo-emancipatiebeweging van de jaren tachtig van de vorige eeuw. De eerste Nederlandse homosportclub was zelfverdedigingsclub Tiggertje, opgericht naar aanleiding van het geweld op de Amersfoortse Roze Zaterdag in 1982. In navolging van de eerste Gay Games in 1982 in San Francisco door Tom Wadell, was in Nederland beleidsambtenaar Ben Baks de drijvende kracht achter de in 1988 opgerichte stichting *Gay Integration through Sports & Activities Holland* (GISAH). Baks was ook initiatiefnemer van een in 1992 verschenen 'zwartboek' over *Discriminatie naar seksuele voorkeur in sportief Nederland*, dat 25 voorbeelden beschreef van homodiscriminatie in de sportpraktijk tussen 1980 en 1992. Van een belangenorganisatie voor homosporters ontwikkelde de stichting zich tot een belangenorganisatie voor homoseksuele, lesbische, biseksuele en transgender sporters en homo-/lesbische sportverenigingen. In 2003 werd de stichting omgedoopt tot Homosport Nederland en in 2012 in *Gay Union Through Sport (GUTS)*. Sinds 2008 was de stichting een van de belangrijkste partners van de *Alliantie Gelijkspelen*, aanvankelijk als penvoerder, maar inmiddels leidt GUTS een min of meer sluimerend bestaan.

Het eerste officiële onderzoek van Hekma uit 1994 maakte deel uit van een breder door minister Hedy D'Ancona van WVC ondersteund anti-discriminatiebeleid in de sport. In datzelfde jaar werd door sportkoepel NOC*NSF ook een anti-discriminatiecode gelanceerd, mede gericht op seksuele voorkeur, waarbij eerder genoemde Jan Janssens ook nauw betrokken was. Vergelijkbaar met beleid gericht op anti-discriminatie naar huidskleur en etnisch-religieuze minderheden, volgde het landelijk beleid gericht op anti-homodiscriminatie en homo-lesbische emancipatie aanvankelijk een zogenoemd tweesporenbeleid. Naast het stimuleren van een veilig klimaat binnen reguliere sportverenigingen voor openlijk homoseksuele en lesbische sporters, werd de oprichting van homolesbische sportverenigingen in de jaren negentig ondersteund.

Tiggertje en diverse andere zelfverdedigingsinitiatieven ontwikkelden zich tot homosportverenigingen met multisportaanbod en er ontstonden andere sportspecifieke homosportorganisaties in onder meer volleybal en zwemmen. De in Amsterdam georganiseerde Gay Games in 1998, waar oud-

CIOS'er Jip van Leeuwen, de belangrijkste voorman was waren een extra impuls voor deze categorale homolesbische/LHBT-sportorganisaties, waaronder mijn eigen club Dutch Gay & Lesbian Athletics. Judith Schuyf bracht samen met een collega in 1997 een rapportage uit – 'Seksueel onbekend' - op basis van verkennend onderzoek naar de samenwerking tussen homosportclubs en reguliere landelijke sportbonden. Zelf schreef ik een aantal (kritische) artikelen over het emancipatoire belang van LHBT-clubs en evenementen en de relatie met homo-acceptatie binnen de reguliere sport.

In 2003 verrichte het Mulier Instituut onder leiding van Jan Janssens, in opdracht van het ministerie van VWS, een uitgebreid onderzoek naar sportdeelname en ervaringen van niet-heteroseksuele mannen en vrouwen. Waar Hekma's steekproef bestond uit een '*convenience sample*' van mannen en vrouwen die onder meer via homolesbische media en (sport)organisaties werden geworven, deden Janssens et al. hun onderzoek onder niet-heteroseksuele deelnemers van een representatief bevolkingspanel. De resultaten van deze studie lieten onder meer zien dat homo- en biseksuele mannen en vrouwen niet minder aan sport doen vergeleken met hun seksegenoten met een heteroseksuele voorkeur. Bovendien rapporteerde een relatief beperkt aandeel homo/lesbische respondenten negatieve ervaringen die samenhangen met gendernormativiteit en homonegativiteit. Wel bleek vooral onder homoseksuele mannen deels sprake van het bewust 'mijden van machosporten'. De resultaten werden destijds min of meer misbruikt om geen actief sportbeleid gericht op homo-acceptatie te voeren. Vijf jaar later, voortkomend uit de emancipatienota 'Gewoon homo zijn' (2008-2011) kwam er toch hernieuwde beleidaandacht vanuit de ministeries OCW en VWS voor bevordering van de sociale acceptatie van lhbt'ers in de sport door oprichting van de *Alliantie Gelijkspelen*. Daarin werk(t)en diverse partners vanuit de homogemeenschap en de reguliere sportwereld samen aan het vergroten van de homo-acceptatie in de sport, waaronder Homosport Nederland (later GUTS), John Blankenstein Foundation, COC Nederland, Movisie, de Nederlandse Sport Alliantie en NOC*NSF. Onder roulerend voorzitterschap, met beperkte budgetten en met verschillende strategische aanpakken werden de afgelopen jaren diverse resultaten geboekt. Het meest bekend daarvan zijn de meer campagne-achtige aspecten zoals het meevaren van een KNVB-boot aan de Gay Pride en het dragen van regenboogarmbanden door de aanvoerders van clubs uit het betaald mannenvoetbal.

In 2008/2009 en 2010/2011 voerde ik samen met collega's vanuit het Mulier Instituut twee beleidsgerichte vervolgstudies uit, met een mix van zowel kwantitatieve als kwalitatieve methoden. Deze studies naar de sportdeelname en ervaringen van niet-heteroseksuele en transgendermannen en -vrouwen en naar de mate van LHBT-acceptatie en homonegativiteit in de verenigingssport, zijn gericht op het beter begrijpen en verklaren van seksuele diversiteit in de sport en het volgen van ontwikkelingen daarin. Omdat we naast homolesbische en biseksuele personen ook heteroseksuele verenigingssporters bevroegen, konden we in 'Sekuele diversiteit in de sport' met nog meer evidentie onderbouwen dat niet zozeer in de sport als geheel, maar vooral in specifieke geledingen van de sport, zoals in veel mannenteamsporten, sprake is van een sterker homonegatief klimaat. Dat deden we onder meer door heteroseksuele en homoseksuele mannelijke teamsporten kwalitatieve logboekgegevens te laten verzamelen (zie . In dezelfde periode (2011) rapporteerde Motivaction de bevindingen van een bevraging onder niet-heteroseksuele mannen naar de 'beleving van mannelijke teamsporten' in opdracht van NOC*NSF en de KNVB. Daarin lag het accent vooral op niet-heteroseksuele mannen als potentiële doelgroep voor teamsporten. De bevindingen ten aanzien van het mijden van machosporten of het 'niet uit de kast durven door homosporters' werden naar buiten toe vooral geïnterpreteerd als een 'gepercieerde angst' voor homonegativiteit.

In 2014 werden de resultaten van een eerste studie onder 400 Nederlandse beroepsvoetballers uit de eerste en eredivisie gepresenteerd door de 'spelersvakbond' Vereniging van Contractspelers (VVCS) en de John Blankenstein Foundation. De uitkomsten – waaronder dat profvoetballers het gedrag van de supporters en de machocultuur als belangrijkste oorzaken zien voor homofobie in het Nederlandse betaalde voetbal - genereerden landelijke media-aandacht.

Beleid en onderzoek naar transgender- en intersekse vraagstukken in de sport ontstonden pas in de afgelopen tien jaar. Dit gebeurde in navolging van (inter)nationale ontwikkelingen op het gebied van de verbetering van mensenrechten voor transgender- en intersekse personen, waaronder de inclusie van transgender personen in de olympische topsport onder specifieke voorwaarden sinds 2004. In 2011 schreef ik zelf een rapportage - 'Buitengewoon grensoverschrijdend' - over de sportdeelname en -ervaringen van twaalf transmannen en -vrouwen voor, tijdens en na hun gendertransities. Een jaar later bracht NOC*NSF een eerste advies richting bonden en verenigingen en in 2015 een herzien document uit met richtlijnen voor sportbonden, -verenigingen en sporters ten behoeve van de sportdeelname van transgenders. Hiervoor werd mede onderzoek gedaan naar praktijkervaringen uit de sportwereld en persoonlijke ervaringen van jonge transgender personen.

Ook het Sociaal en Cultureel Planbureau integreerde enkele studies naar sport in hun bredere rapportages over verdiepende inventarisaties en ontwikkelingen in homo-acceptatie in de samenleving, zoals een kwalitatieve studie van David Bos naar hockey en fitness in de uitgave 'Gewoon doen' uit 2006. Begin 2017 publiceerde het Sociaal Cultureel Planbureau voor het ministerie van VWS een 'Beleidssignaleмент' over de ervaringen van lhbt-personeel met sport, wat een overzicht bood van eerder onderzoek. In 2017/2018 deed het Mulier Instituut een beperkte 'vervolgmeting' naar homo-acceptatie onder sportverenigingen en (heteroseksuele) verenigingssporters. Niet-heteroseksuele sporters zijn de afgelopen jaren nauwelijks bevestigd, met uitzondering van hun (club)sportdeelname. Deze groep kan tegenwoordig eenvoudiger gevolgd worden, omdat bij de gangbare datapanelen voor het meten van (club)sport panelleden inmiddels ook standaard gevraagd wordt naar seksuele voorkeur. Dat is winst, maar brengt naar mijn idee ook een risico met zich mee. De betekenis van sport in relatie tot seksuele voorkeur lijkt hierdoor soms te worden gereduceerd tot gezonde leefstijl, zoals in een brede LHBT-monitor door het Sociaal Cultureel Planbureau. Daarbij werd aanvankelijk ook geen nader onderscheid gemaakt naar mannen en vrouwen en dus alleen gekeken naar eventuele verschillen in beweeggedrag en sportdeelname tussen lhbt'ers en hetero's. Dit terwijl de sekscategorisatie binnen de georganiseerde sport en de traditioneel gegenderde stereotypering van homomannen en lesbische vrouwen juist tegengestelde verbanden laten zien. Oftewel: het is de hoogste tijd om een aantal achtergronden, cijfers en verklaringen te presenteren rondom sport, seksuele voorkeur, genderexpressie en genderidentiteit.

Het gegenderde vertoog rondom sport en homoseksualiteit

In de wedstrijd sport is het maken van onderscheid in mannen- en vrouwencompetities nog steeds vanzelfsprekend en gebaseerd op biologische bepaalde prestatieverschillen (o.a. snelheid, kracht) tussen vrouwen en mannen en het creëren van zoveel mogelijke gelijke kansen. Hieraan zijn hiërarchische gegenderde betekenissen gekoppeld van vrouwelijkheid en mannelijkheid. Wanneer van een atlete gezegd wordt dat ze 'loopt als een man', kan dit als een compliment worden bedoeld, terwijl wanneer een man voetbalt 'als een vrouw' dit overwegend een degraderende betekenis draagt: dat zijn spel niet veel voorstelt.

De ontwikkeling van de moderne wedstrijd sport in de negentiende eeuw - van het Duitse turnen tot het Engelse voetbal - speelde een belangrijke rol bij de *rites de passage* van jongens tot 'echte' mannen. Bij de toelating van meisjes en vrouwen tot sportactiviteiten was ook de angst voor 'vermannelijking' veelal een aandachtspunt. Deze gendernormen hangen samen met de nog steeds wijdverbreide idee dat genderinversie symptomatisch is voor homoseksualiteit: 'vrouwelijke' mannen worden ervan verdacht homoseksueel te zijn en lesbische vrouwen kun je herkennen aan hun 'mannelijke' gedrag. Sport is dus deels uitgevonden om 'verwijfing' en homoseksualiteit als seksuele perversie tegen te gaan. Ook vandaag de dag worden homomannen nog steeds minder geschikt geacht voor het participeren in onder meer 'harde' en 'zware' (team)sporten waaronder veel nationale volkssporten zoals voetbal in Nederland. Vrouwen die mannensporten beoefenen zijn daarentegen bij voorbaat 'verdacht'.

Homofobie of homonegativiteit in de sport komt voor homomannen en lesbische vrouwen dus deels op verschillende manieren tot uiting: door (symbolische) uitsluiting van homomannen en

stigmatisering van lesbische vrouwen. Zowel Hekma's studie (1994) als diverse vervolgstudies vanuit het Mulier Instituut waar ik bij betrokken was, laten zien dat bovengenoemde traditioneel dominante vertogen over sport en seksuele voorkeur deels ondersteund worden door empirische data: er lijkt sprake te zijn van *self fulfilling prophecies* van hardnekkige stereotypen.

Sportdeelname en seksuele voorkeur

Wat algemene sportdeelname betreft zijn er nauwelijks verschillen naar seksuele voorkeur. Wel zijn er ten dele verschillen naar organisatieverband en takken van sport. Eerder onderzoek liet zien dat homomannen vaker negatieve ervaringen hadden in het bewegingsonderwijs en al op jonge leeftijd deels andere keuzes maken dan heteromannen, zoals het mijden van 'machosporten' zoals voetbal. Vanwege de angst voor homofobie (*homophobia-phobia*, Ken Plummer, 2006) kiezen homomannen vaker voor 'veilige' omgevingen zoals fitnesscentra of sport 'in eigen kring', waaronder homolesbische sportverenigingen. Sportdeelnamedata bevestigen dat homomannen enigszins ondervetegenwoordigd zijn in de verenigingssport vergeleken met hetero- en biseksuele mannen en daarentegen sterker vertegenwoordigd in fitnesscentra. Lesbische vrouwen daarentegen zijn oververtegenwoordigd in voetbal en 'teamsporten' in z'n algemeen, hoewel de meerderheid andere sporten beoefenen (fitness, tennis of wandelen) of niet sportief actief zijn. Veel lesbische vrouwen beleven hun *coming out* in of door de sport. Door verliefd te worden op de gymjuf, een team of clubgenootje of door identificatie met openlijk lesbische sportvrouwen, zoals Margriet van der Linden in haar biografie geïntrigeerd was door tennisster Martina Navratilova. Diverse studies en openlijk homoseksuele topsporters suggereren dat ook in de topsport in het algemeen lesbische vrouwen eerder zijn oververtegenwoordigd en homoseksuele mannen eerder zijn ondervetegenwoordigd.

In Nederland is geen gebrek aan openlijk lesbische rolmodellen in de sport in het heden en uit het verleden. Niet alleen in de eredivisie van het vrouwenvoetbal is zo'n een op de vier vrouwen van de vrouwenliefde. Ook in veel takken van sport waren en zijn veel openlijk lesbische vrouwen, hoewel het voor hen ook zeker niet altijd makkelijk is hiermee 'publiek' te gaan. Een van de sterkste persoonlijkheden was de destijds ook letterlijk sterkste vrouw van de wereld, oud-wereldkampioene Irene de Kok (1994): *'Het kost te veel energie als ik me anders zou moeten gedragen dan ik ben. Overigens wat is er zo apart aan lesbische vrouwen? Het hoort bij mij zoals judo bij mij hoort.'* En meer recent hockeyster Maartje Paumen, die ook al een hele stoet lesbische voorgangers kende in de nationale selecties, die echter vaak minder openlijk lesbisch wilden en/of konden zijn.

Onder mannen kennen we inmiddels zeker ook een rijtje Nederlandse (voormalige) topsporters, veel meer dan alleen scheidsrechter John Blankenstein en hoogspringer Erik Rollenberg die in de uitgave van de homo-encyclopedie uit 2005 de enige bekende sportnamen waren, schraal afstekend tegen de rij die in de lesbo-encyclopedie van 2009 al werden vermeld.

Dergelijke patronen van sportdeelname, hangen mogelijk ten dele samen met verschillende voorkeuren en 'natuurlijke' capaciteiten, maar worden zeker ook beïnvloed door dominante ideeën, verwachtingen en ervaringen. Biseksuele mannen en vrouwen lijken in hun sportgedrag meer op hetero's dan op homo's en zij bevinden zich mogelijk vaker in homonegatieve, of in ieder geval minder expliciet, in homopositieve contexten. Zij hebben minder vaak dan lesbische vrouwen en homomannen een relatief veilige sportomgeving gezocht of gecreëerd binnen reguliere dan wel LHBT-sportorganisaties, waarin ze niet de enige 'andere' zijn. Homomannen en lesbische vrouwen zijn vaker 'uit de kast' in hun sportgroep en vinden ook vaker dan biseksuelen dat ze daardoor meer zichzelf kunnen zijn en de acceptatie van homoseksualiteit in de sport bevorderen.

Een kleine minderheid van homo's en lesbo's sport in categorale lhbt-clubs. In totaal bestaan er nog steeds zo'n vijftig verenigingen, voornamelijk in de –progressievere - grote steden, met weinig jongeren maar vooral 40-plusleden. Hoewel de betekenis van deze clubs voor de leden zelf onmiskenbaar groot was en is, is niet duidelijk in hoeverre deze clubs ook hebben bijgedragen aan een bredere LHBT-acceptatie in de reguliere sport. Wel weten we dat er vanuit de samenleving als geheel en ook vanuit een deel van de lhbt-ers er weinig begrip is voor 'eigen' clubs.

Sport/voetbal als laatste bastion van homofobie?

Ook in Nederland werd en wordt sport en vooral het mannenvoetbal beschouwd als een van de weinig overgebleven bastions van homofobie, of van homonegativiteit en heteronormativiteit. Het aantal openlijk homoseksuele mannelijke topsporters in het homotolerante Nederland is überhaupt beperkt, maar het is vooral kenmerkend voor het betaald voetbal dat geen enkele voetballer 'uit de kast' is. Op basis van recent onderzoek in Engeland en de Verenigde Staten stellen Eric Anderson en collegae dat in de afgelopen tien jaar ook in traditionele mannenteamsporten zoals voetbal, homofobie afneemt en de acceptatie van homoseksualiteit groeit. Met andere woorden: is de overtuiging van sport als overgebleven bastion van homofobie en exclusieve heteroseksuele mannelijkheid inmiddels achterhaald? En is het mijden van machosportcontexten en het niet uit de kast durven komen vooral een 'perceptieprobleem' van homo- en biseksuele mannen?

Een deel van de homomannen mijdt bewust machosporten en kiest voor 'veiliger' omgevingen. Dat kunnen ook reguliere verenigingsteams zijn, waar homoseksualiteit geaccepteerd is of mannenteams waar sprake is van 'inclusieve mannelijkheid' (onder meer studententeams). Mede op basis van eigen onderzoek onder verenigingsbestuurders en zowel heteroseksuele als homoseksuele verenigingssporters, onderschrijf ik dat de sportwereld als geheel al lang niet meer als zeer homofoob kan worden gekenschetst. Dat geldt niet alleen voor vrouwen en meer genderneutrale takken van sport zoals zwemmen, maar ook voor de meeste mannensportcontexten. Ook de meeste voetballers en wielrenners, als representanten van traditionele machosportomgevingen, zijn vandaag de dag niet per se méér homofoob en kennen bijvoorbeeld ook homo's in hun familie of kennissenkring. De meeste mannelijke teamsporters zeggen dan ook geen probleem te hebben met een homoseksuele teamgenoot, ook niet om met hem te douchen. Ook zijn er steeds meer homomannen die een teamsport beoefenen, uit de kast zijn in hun team/club en niet of nauwelijks problemen met homonegativiteit hebben. Diverse interviews met voormalig (internationale) topsporters bevestigen eveneens dat teamgenoten uiteindelijk overwegend positief reageerden nadat ze uit de kast kwamen. Is er dus toch vooral sprake van een perceptieprobleem van homomannen, van een vermeend bestaan van een 'taboe' in de wedstrijd sport en ongefundeerde angst om uit de kast te komen?

Deels wel, maar zeker niet alleen, zo laten de bevindingen van diverse studies en uitspraken van topsporters, waaronder voormalig profvoetballers steeds opnieuw zien. De enige drie Nederlandse profvoetballers die 'uit de kast' kwamen als homo deden dat nadat zij gestopt waren met voetballen: Wensley Ton, John de Bever en Arnold Smit. Tussen de *coming out* van Ton en Smit zit meer dan 16 jaar, maar hun verhalen over het profvoetbal zijn nog opvallend vergelijkbaar. De drie profvoetballers die twijfelden over een coming out, waar Smit in een interview in 2013 naar verwees zijn niet publiekelijk uit de kast gekomen, maar het gaat een keer gebeuren. *"De algemene houding in de kleedkamer is: macho. Iedere vorm van emotie wordt gezien als een teken van zwakte. 'Je bent toch geen mietje?' – hoe vaak ik dat niet heb gehoord. Het draait om vrouwen en geld... 'Homo' betekent in het voetbal: minder man. Een aansteller. Ik had het gevoel dat ik tegen dat stigma moest opboksen.... Mijn nieuwe teamgenoten [in het amateurvoetbal] reageerden heel gewoon op mijn coming out. Ik heb het niet eens gezegd in de kleedkamer. Mijn vriend kwam gewoon mee naar de wedstrijden. Daar gaf hij me ook een kus. Werd door iedereen normaal over gedaan. Er werden wel grappen gemaakt, maar het is nooit belachelijk gemaakt... Ik heb contact met drie huidige profvoetballers die erover twijfelen of ze voor hun geaardheid moeten uitkomen. Ze zijn doodsbenuwd dat ze verketterd worden. Dat er spreekkoren komen in het stadion, dat ze met*

supportersgeweld te maken krijgen... Ik luister naar ze. Dat had ik ook gewild toen ik nog prof was, dat ik met iemand had durven praten. En dat diegene dan had gezegd: je bent niet de enige. Er zijn er meer zoals jij."

Homomannen hebben enerzijds mogelijk meer negatieve ervaringen opgedaan in de sport dan heterosporters vermoeden, omdat deze laatste groep de bestaande homonegativiteit veelal niet herkent of bagatelliseert. In onze studies hebben we duidelijk kunnen vaststellen dat in het mannenvoetbal en in andere mannensportteams of -groepen nog steeds de meeste homograppen worden gemaakt. En dat de grens tussen het maken van relatief onschuldige grapjes en opmerkingen en expliciet homonegatieve uitlatingen of zelfs homogeweld op het sportveld soms dun is. Mannen kunnen hun 'mannelijkheid' en daarmee hun heteroseksualiteit deels bewijzen door deelname aan traditionele mannensporten. Deze heteroseksualiteit moet echter continu bevestigd en bewezen worden, zoals ook benoemd door de afgelopen jaar overleden Canadese sportonderzoeker Brian Pronger in zijn *'Arena of masculinity'* uit 1990. Juist in sporten waarbij sprake is van een zekere homo-erotische dimensie door intensief lichamelijk contact - zowel 'hard spel' als knuffelen en zoenen om overwinningen te vieren - en samen douchen. Het lijkt veelal niet homoseksualiteit *an sich* dat wordt afgekeurd, maar vooral het zich niet genderconform of stereotype 'homoachtig' gedragen of kleden. Je mag dus best homo zijn, maar je mag het niet zien en tegelijkertijd worden 'echte' homo's nog steeds eerder gezien als 'verwijfd' en niet passend binnen 'echte mannen sporten'. Zo gaven zeven op de tien profvoetballers aan zelf geen problemen te hebben met een homoseksuele teamgenoot, maar gaven zij het klimaat voor homo's in het betaald voetbal gemiddeld een 4,4 als rapportcijfer.

Homogereleerde opmerkingen en grappen in de sport hebben nog overwegend een negatieve ondertoon, waarbij homoseksualiteit gerelateerd wordt aan vrouwelijkheid en/of slecht presteren. Het is vrijwel nooit een compliment. Degene die de goal scoort wordt niet aangesproken als homo, wel degene die een blunder maakt. Dat de angst voor homonegativiteit vooral berust op onjuiste perceptie van homomannen, is dan ook even 'fout' als te beweren dat de hele sportwereld homofoob is.

Welke factoren specifiek van invloed zijn op de mate waarin homonegativiteit als 'normale' omgangsnorm binnen bepaalde sportgroepen wordt gezien, hebben we nog niet kunnen vaststellen, maar een lager opleidingsniveau, een multiculturele samenstelling en vooral de aanwezigheid van 'gangmakers' lijken hierin een rol te spelen. Het lijkt ook een paradoxale constatering dat een langzaam toenemende homo-acceptatie over de jaren gepaard gaat met de hoogste prevalentie van homonegativiteit onder jongvolwassenen. Vergeleken met oudere generaties waar homoseksualiteit nog meer een taboe is, zou juist onder jongeren een hogere mate aan homotolerantie verwacht worden. Maar jongeren bevinden zich nog midden in hun (seksuele) identiteitsontwikkeling, waardoor onder meer homoseksualiteit een gevoelig thema is. Bovendien beoefenen vooral jongeren en jonge mannen teamsporten, waarbinnen 'harde humor' en genderconformiteit gangbare omgangsnormen zijn.

Onze laatste studie onder clubsporters en sportverenigingen liet tevens zien dat de beleidsaandacht uiteindelijk op de juiste plek terechtkomt, onder meer bij voetbalverenigingen. De vraag is hoe lang het nog wachten is op een onproblematische *coming out* van een homoseksuele profvoetballer, die een daadwerkelijke doorbraak van het traditionele 'taboe' expliciet maakt.

'Alle voetbalsters zijn lesbisch'

Hoe zit het nu eigenlijk met lesbische vrouwen in de sport? Geen enkel probleem en logisch dat daar zo weinig beleidsaandacht naar uit gaat? Ja en nee. Lesbische vrouwen zijn niet ondervertegenwoordigd in de verenigingssport en zijn zeker in het voetbal op alle niveaus zelfs oververtegenwoordigd. Andere (team)sporten met veel lesbische vrouwen en openlijk lesbische idolen zoals het hockey hadden en hebben niet zoals het vrouwenvoetbal te kampen met een hardnekkig 'lesbisch imagoprobleem'. Dat lesbische imago is in de huidige populariteit van het

meisjes- en vrouwenvoetbal steeds minder pregnant, maar zelfs als in een team maar een of twee speelsters openlijk op vrouwen vallen, wordt door buitenstaanders al snel gesteld dat 'het halve team' lesbisch is. Waarmee ik zeker niet wil ontkennen dat er wel degelijk ook halve en volledig lesbische vrouwenteams bestaan.

Evenals veel homomannen machosporten meden en mijden vanwege de angst voor homonegativiteit, werkte het 'mannelijk'/lesbisch imago van het vrouwenvoetbal lange tijd effectief op het mijden door veel heteroseksuele vrouwen of stopten velen op jonge leeftijd wanneer 'vrouwelijkheid' en voetbal niet meer samengingen. Jonge lesbische vrouwen daarentegen bleven langer voetballen en beleefden hun 'coming out' en eventuele eerste seksuele contacten binnen de voetbalvereniging. Of ze begonnen pas op latere leeftijd juist vanwege het 'lesbische imago'.

Het is voor vrouwelijke sporters en zeker teamsporters over het algemeen eenvoudiger om uit de kast te komen, omdat ze vaak niet de enige zijn en ze hun sportteam veelal als een relatief veilige omgeving ervaren. Toch is ook hier een lesbisch imago voor de buitenwacht veelal zeker geen positief imago. De voetbalbond wilde dat beeld in het verleden dan ook graag bestrijden en probeerde - soms nogal krampachtig - een ander beeld te creëren. De stereotypering zelf, maar ook het tegengaan van zo'n lesbisch imago door het negeren of stilzwijgen van lesbische speelsters of door expliciete heterosexy beeldvorming, zijn vormen van homonegativiteit, zo betoogde onder meer Pat Griffin in *Strong women, deep closets* uit 1998. Er is hier ook sprake van een zekere veiligheidsparadox. Juist op een plek waar lesbische vrouwen zich relatief veilig en 'thuis' voelen en daardoor zichtbaar (durven) zijn, ervaren ze tevens meer homonegativiteit vanuit hun omgeving. Dat bleek ook al uit Hekma's 'Als ze maar niet provoceren' uit 1994. Omdat in het vrouwenvoetbal toen al veel openlijke en 'zichtbare' lesbische vrouwen waren, benoemden juist zij relatief veel negatieve ervaringen met clubgenoten, trainers, bestuurders of ouders.

Veel voetbalesbo's zijn inmiddels vooral blij dat ze eindelijk het 'pottenimago' langzaam kwijt raken, waarmee ze bevestigen dat een 'lesbisch imago' niet positief is. Hoewel ik genderdiversiteit ook onder lesbische vrouwen van harte toejuich (dus niet alleen stoere heterovrouwen, maar ook feminiene lesbo's), betreur ik tevens de nog altijd optredende heterosexy promotie en marketing van het huidige vrouwenvoetbal. Ondanks hun sterke representatie binnen de voetbalsport, lijken ook lesbische vrouwen zelf zich overwegend te conformeren aan de stilzwijgende norm om 'gewoon te doen' : je mag wel lesbisch zijn, maar je moet het vooral niet te veel (laten) zien. Ik begrijp de persoonlijke overwegingen daartoe, want 'het gaat om de sport', maar toch pleit ik van harte om het lesbisch imago van het vrouwenvoetbal meer te vieren en de stoere voetbalsporten te blijven koesteren. Kortom: LANG LEVE HET LESBISCHE VOETBALIMAGO en RED DE VOETBALPOT!

Inclusie intersekse en transgender personen

Vanaf de jaren zestig werden bij internationale wedstrijden seksetesten uitgevoerd, waarmee op eenduidige wijze moest worden vastgesteld of de aangemelde atletes wel 'echte vrouwen' waren. In Nederland werd sprintster Foekje Dillema slachtoffer van deze onethische uitsluitingspraktijken. De tijdens de Olympische Spelen van 1968 tot 1996 verplichte chromosomentest voor vrouwen werd uiteindelijk ook afgevoerd wegens onbetrouwbaarheid, methodologische en ethische problemen. Vanuit de argumentatie een 'eerlijke' competitie te handhaven, werden bepaalde vrouwen onterecht uitgesloten en gediscrimineerd.

De laatste jaren is er veel ten goede veranderd als het gaat om de inclusie van transgender personen en intersekse personen, in het kielzog van breder maatschappelijke veranderingen in het naleven van mensenrechten voor transgender en intersekse personen. Sinds 2003 mogen transgender mannen en -vrouwen ook in de topsport op het allerhoogste niveau meedoen in hun 'nieuwe' gendercategorie. Volgens deze door het IOC voorgeschreven richtlijnen moesten transgender personen echter wel een geslachtsoperatie hebben ondergaan en transvrouwen moesten twee jaar hormoontherapie ondergaan voordat ze aan Olympische wedstrijden mochten deelnemen. Sinds 2016 is ook de eis van het ondergaan van een geslachtsveranderende operatie afgeschaft. Wel

moeten transvrouwen nog wel kunnen aantonen dat hun testosterongehalte, ten minste één jaar voor hun deelnemen, onder een bepaald niveau is.

De discussie rondom deelname van transgender vrouwen en vrouwen met een van nature erg hoge testosteronspiegel is niet eenvoudig. Geslachtscategorieën in de sport zijn er niet voor niets, anders zouden er op de hoogste niveaus van de sport vrijwel geen vrouwen kunnen deelnemen. Testosteron behoort tot de dopinggeduide middelen die je als topsporter niet mag gebruiken om je prestaties te verbeteren. Maar de publiekelijke stigmatisering en uitsluiting van uitzonderlijke sportvrouwen als Caster Semenya – nog steeds ligt er een voorstel van de internationale atletiekfederatie IAAF ter uitsluiting van vrouwen met een van nature ‘te hoog’ testosterongehalte -, zie ik als een grove overtreding van mensenrechten en als ondubbelzinnige discriminatie van een groep uitzonderlijke sportvrouwen.

Meer nog dan in andere omgevingen, confronteert sport mensen met hun lichamelijke zijn. Niet alleen tijdens de sportbeoefening zelf waarbij het gaat om fysieke mogelijkheden en het aangaan van een ‘eerlijke’ strijd, maar ook door letterlijk bloot te gaan in de kleedkamer. De verhalen die ikzelf in mijn onderzoek onder transmannen en vrouwen optekende getuigen gelukkig niet alleen van de sportwereld als ‘gevaarlijk’ en onderdrukkend. De narratieven lieten tevens zien dat sportdeelname bevrijdend kan zijn en medesporters begripvol en ondersteunend gedurende en na gendertransities. Sport bleek ook een praktijk waar bewustwording van en trots op het ‘juiste’ lijf en zijn gevierd kan worden. Dat biedt ook hoop en illustreert wederom de verschillende, veelal paradoxale betekenissen die sport kan hebben in processen van uitsluiting, identificatie en emancipatie.

Tussen aanpassing en verzet

Homo’s, lesbo’s, biseksuelen, transgender en intersekse personen in de sport dragen ook zelf zowel bij aan doorbreking van bestaande stereotypen als aan de reproductie daarvan. Zo zijn veel sportieve homomannen geneigd te bewijzen dat homomannen ook ‘echte kerels’ zijn en distantiëren zij zichzelf van het stereotype beeld van de ‘verwijfde homo’. Veel (top)sporters kiezen al dan niet bewust tussen stoppen of aanpassen aan de heersende mores. Vooral ‘sterke persoonlijkheden’ durven de strijd soms ook aan te gaan en tonen bepaalde vormen van ‘verzet’. Het continu moeten vechten voor gelijke kansen en waardering kan bijdragen aan versterking van het zelfvertrouwen en de eigen competentie (*empowerment*), maar ook leiden tot frustratie en tot het uiteindelijk opgeven van ambities. Veelal wordt ‘de strijd’ ook gestaakt of niet eens aangegaan. Zeker wanneer duidelijk is dat de eigen sportieve kansen mogelijk beperkt worden is er feitelijk weinig ‘keuze’. Persoonlijke en sport(organisatie)gerelateerde marketingprincipes – sponsoring en media-aandacht - spelen daarbij veelal een belangrijke rol. Dat geldt ook voor lhbt-sportorganisaties en een evenement als de Gay Games, die hun bestaansrecht ontleen aan de uitsluiting van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen binnen de reguliere sportwereld. In hun streven naar erkenning, laten ook zij zich naar mijn idee soms te veel leiden door heersende regels en mores vanuit de reguliere wedstrijdsport. Terwijl de (mannelijke) homo-uitgaanswereld zich altijd ten dele heeft gekenmerkt door een meer radicale bekritisering van de bestaande sekse-/seksualiteitsnormen – onder andere door middel van overdrijving en ironie: ‘camp’ - is het ter discussie stellen van traditionele normen van ‘sneller, hoger, sterker’ en bestaande sekse- en leeftijdsgroepen nauwelijks een issue binnen de homo-lesbische sportbeweging. Tegelijkertijd begrijp ik goed dat het vooral ook fijn is als het juist eens gewoon om niets anders gaat dan om ‘je thuis voelen’ en ‘om de sport’.

Tot slot

Met mijn verhaal heb ik gepoogd een aantal aspecten rondom relaties tussen sport, seksuele voorkeur, genderidentiteit en genderexpressie te benoemen en te verklaren. Deels zijn dit vergelijkbare vragen en onderwerpen als in andere maatschappelijke sectoren, maar de sportwereld kent hierin ook haar ‘eigenheid’. Zeker kunnen we leren van beleid en onderzoek in de schoolcontext of in bijvoorbeeld traditioneel mannelijke arbeidssectoren. Maar de werelden van lichamelijk opvoeding, amateursportbeoefening en topsport kennen ook hun eigen tradities, organisatievormen, omgangsnormen en regelgeving. Onderzoek naar LHBTI-acceptatie in de sport is dan ook niet voor

niets een eigen 'tak van sport' binnen het brede LHBTI-onderzoek. En ondanks deels hoopvolle ontwikkelingen, zijn we nog lang niet klaar met het beter begrijpen, duiden en volgen van homo-acceptatie en vraagstukken rondom gezondheid/welbevinden, anti-discriminatie, maatschappelijke participatie, identificatie, emancipatie, zelforganisatie en lichaamscultuur.

Ik begon de lezing met verwijzingen naar de kracht van sport en hoop te hebben laten zien dat deze kracht zeker niet unaniem positief is. De kracht van sport om ongelijkheid te produceren en blijven reproduceren is ook heel groot. Zeker als het gaat om beelden over wat en van wie 'echte' sport is, als het gaat om seksuele voorkeur, genderidentiteit en genderexpressie.

Ook in de sport is al veel ten goede veranderd als het gaat om deelname, zichtbaarheid en acceptatie van de LHBTI-gemeenschap in al haar verscheidenheid. Maar we zitten hier vandaag niet voor niets: er is ook nog veel om voor te strijden, ook al is dat tegenwoordig veel complexer te benoemen wat die pijnpunten zijn en waar wel degelijk sprake is van onrechtvaardige uitsluiting.

Daarbij pleit ik onder meer voor wat meer zelfspot bij de Gay Games en andere homosportevenementen, maar ook voor meer durf onder (top)sporters en in beleid en onderzoek. Om homo-acceptatie expliciet te blijven agenderen en geen genoegen te nemen met een marginale plek in algemeen sociale inclusie en diversiteitsbeleid. Dan staat seksuele diversiteit (of vaak nog steeds 'geaardheid') ook genoemd, maar blijft het beleid verder leeg. En we moeten samen zoeken naar de juiste aangrijpingspunten om daadwerkelijk veranderingen te creëren in de sensitiviteit van medesporters, trainers en bestuurders én hun sanctionerende optreden voor lhbt-inclusie.

Ondanks de krachtige beelden van regenboogarmbandjes, gaat het vooral om de vraag wat deze daadwerkelijk opleveren in en buiten de sport. Niet iedereen zal zich overal in de sport thuis kunnen voelen; dat is een utopisch streven. Maar we kunnen er met z'n allen wel voor zorgen dat op verschillende niveaus in de sport toekomstige mannelijke profvoetballers, en anderen LHBTI-sporters, in ieder geval open naar zichzelf en anderen kunnen zijn. Dat er stoere potten en transgendermannen en -vrouwen kunnen zijn in alle geledingen van de sport en in de media en dat zij zich overal welkom weten. We hebben nog veel te winnen en dat gaat gepaard met verliezen en strijd, ook onderling, maar alleen zo kunnen we de sport en samenleving een beetje mooier maken en winnen we toch allemaal een beetje. Waar mogelijk sta ik u hierbij graag met verantwoord én prikkelend onderzoek ten dienst.